

FUNKCJE DYDAKTYCZNE PODRĘCZNIKA SZKOLNEGO

Podręcznik szkolny¹ jest książką dydaktyczną, która powinna mieć istotny wpływ na przebieg, jakość i rezultaty procesu kształcenia. Jest tworzony przede wszystkim z myślą o uczniu, ale uwzględnia także potrzeby nauczyciela – ma mu ułatwić planowanie sytuacji dydaktyczno-wychowawczych. W podręczniku zamieszczony jest bowiem wybór wiadomości z pewnej dziedziny wiedzy, które uczeń powinien zdobyć na określonym etapie edukacyjnym zgodnie z zapisami podstawy programowej i opracowanego do niej programu nauczania. Są to informacje (treści nauczania) najistotniejsze, w określony sposób ułożone i zhierarchizowane², naukowo zamknięte³. Książka dla ucznia jest też definiowana jako gatunek tekstu

-
- ¹ Przepisy prawa oświatowego określają, jakie cechy powinien mieć podręcznik „do zajęć z zakresu edukacji: polonistycznej, matematycznej, przyrodniczej i społecznej oraz podręcznik do zajęć z zakresu danego języka obcego nowożytnego, w klasach I–III szkoły podstawowej, podręcznik do danych zajęć edukacyjnych w klasach IV–VIII szkoły podstawowej i w szkole ponadpodstawowej [...]”. Podręcznik ma być poprawny pod względem merytorycznym, dydaktycznym, wychowawczym i językowym, w szczególności: uwzględniać aktualny stan wiedzy naukowej, w tym metodycznej, być przystosowany do danego poziomu kształcenia, zwłaszcza pod względem stopnia trudności, formy przekazu, właściwego doboru pojęć, nazw, terminów i sposobu ich wyjaśniania, zawierać materiał rzeczowy i materiał ilustracyjny odpowiedni do przedstawianych treści nauczania, mieć logiczną konstrukcję; zawierać zakres materiału rzeczowego i materiału ilustracyjnego odpowiedni do liczby godzin przewidzianych na dane zajęcia edukacyjne w ramowym planie nauczania dla danego typu szkoły; zawierać propozycje działań edukacyjnych aktywizujących i motywujących uczniów; umożliwiać uczniom ze zróżnicowanymi możliwościami nabycie umiejętności ustalonych w podstawie programowej kształcenia ogólnego; określać zakres kształcenia: podstawowy lub rozszerzony – w przypadku szkoły ponadpodstawowej; zawierać treści zgodne z przepisami prawa, w tym ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi; mieć przejrzystą szatę graficzną. Por. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 października 2019 r. w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego podręczników. Dz. U. 2019, poz. 2013. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190002013/O/D20192013.pdf> [data dostępu: 19.05.2022].
- ² Przekazywane przez autora podręcznika informacje powinny tworzyć zorganizowany system, być uporządkowane tematycznie, problemowo bądź chronologicznie, zgodnie z wybraną przez autora koncepcją podręcznika. Por. T. PARNOWSKI: *Merytoryczne i edytorskie problemy podręczników*. Warszawa 1976, s. 23; A. MAZURKIEWICZ: *Podręczniki. Budowa, typy i funkcje*. W: *Polonistyczna dydaktyka ogólna*. Pod red. J. FISZBAK. Łódź 2019, s. 369–370.
- ³ C. KUPIŚIEWICZ, Z. MAŁULKA: *Nowoczesny podręcznik. Problemy, propozycje, badania*. „Studia Pedagogiczne” 1976, t. XXXVI, s. 5–6.

wyróżniający się specyficznym charakterem treści merytorycznych i realizacją celów wychowania, a także opracowaniem edytorskim, które służy optymalizacji procesu poznawania i przyswajania wiedzy⁴ oraz kształcenia odwołujących się do tej wiedzy umiejętności. Układ treści, język tekstu, materiał ikonograficzny muszą być dostosowane do przedmiotu nauczania i wymogów dydaktyki przedmiotowej⁵.

Celem każdego podręcznika jest zaznajomienie uczniów z nowymi dla nich informacjami z danej dziedziny wiedzy, uporządkowanie i utrwalenie tych informacji; kształtowanie określonych umiejętności, nawyków, postaw; wdrażanie uczniów do posługiwania się zdobytymi wiadomościami w praktyce; doskonalenie umiejętności dostrzegania oraz formułowania dostępnych (dostosowanych do możliwości intelektualnych uczniów) problemów. Trzeba pamiętać też o tym, że zamieszczone w podręczniku zadania dydaktyczne⁶ nierzadko są wykorzystywane przez nauczycieli do organizacji pracy ucznia na lekcji. Ponieważ podręcznik ma także stymulować rozwój językowy uczniów i być dla nich wzorcem komunikacyjnym, wymaga się od niego poprawności językowej (ma być zgodny z językową normą wzorcową, a nie użytkową), stylowej stosowności, przy jednoczesnym zachowaniu cech języka żywego – takiego, który kształtuje wyobraźnię i zmusza do wysiłku intelektualnego.

Podręcznik, stosowany jako narzędzie w procesie dydaktycznym, powinien pomagać nauczać i uczyć się. W każdy podręcznik są więc wpisani dwaj adresaci: 1. nauczyciel, dla którego podręcznik jest pierwszą pomocą naukową⁷, źródłem podstawowej, aktualnej wiedzy z danej dyscypliny, a także zapisem pewnej koncepcji metodycznej; 2. uczniów, wobec którego podręcznik spełnia funkcje dydaktyczne: informacyjną, badawczą, transformacyjną, motywacyjną, samokształceniową, kontrolno-oceniającą⁸. To one stanowią o specyfice pragmatycznej podręcznika⁹. Funkcje te „realizują się” za pośrednictwem języka¹⁰. Właśnie językowo-

⁴ T. PARNOWSKI: *Merytoryczne i edytorskie problemy podręczników...*, s. 53.

⁵ A. DĘBICKA: *Podręcznik szkolny a współczesne wymagania edukacyjne*. W: *W poszukiwaniu nowoczesnej koncepcji podręcznika szkolnego*. Pod red. J. RODZOŚ, P. WOJTAŃOWICZA. Lublin 2009, s. 23.

⁶ Zadania dydaktyczne zamieszczone w podręczniku pomagają organizować proces kształcenia zarówno na etapie wprowadzania nowych treści, jak i na etapie kontroli postępów ucznia w nauce. Są również ważne dla ucznia, który planuje samodzielne uczenie się, a także dla nauczyciela, który przygotowuje lekcję. Por. J. RODZOŚ: *Słowo w podręczniku szkolnym*. W: *W poszukiwaniu nowoczesnej koncepcji podręcznika...*, s. 34.

⁷ Autorzy książek dydaktycznych powinni pamiętać, że jedną z form procesu nauczania-uczenia się jest lekcja z podręcznikiem.

⁸ Por. W. KOJS: *Uwarunkowania dydaktycznych funkcji podręcznika*. Warszawa 1975; C. KUPISEWICZ: *Podstawy dydaktyki ogólnej*. Warszawa 1978; W. OKOŃ: *Funkcje i treść podręczników szkolnych*. Warszawa 1996; *Z warsztatu podręcznika szkolnego*. Red. T. PARNOWSKI. Warszawa 1973; D.D. ZUJEW: *Podręcznik szkolny*. Tłum. J. ŻYGIEREWICZ. Warszawa 1986.

⁹ Por. D. ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK: *Remediacja użytkowych gatunków wypowiedzi. Casus: „podręcznik”*. W: *W kręgu zagadnień semantyki i stylistyki tekstu*. Red. I. BLUMENTAL, A. PIASECKA. Łódź 2014, s. 359.

¹⁰ D. KRZYŻYK: *Odzwierciedlenie funkcji podręcznika w języku i stylu*. „Opinie Edukacyjne

-stylistyczne ukształtowanie tekstu decyduje o skuteczności oddziaływania dydaktycznego książki dla ucznia.

Funkcję informacyjną w podręczniku pełnią przede wszystkim teksty odautorские: opisowe, objaśniające, wartościujące, instruktażowe, także teksty źródłowe: literackie, publicystyczne, popularnonaukowe. Do tekstów o funkcji informacyjnej zalicza się również definicje, przypisy (rzeczowe, terminologiczne, bibliograficzne¹¹), słowniczki terminów i pojęć, polecenia do ćwiczeń. Funkcja ta jest realizowana także przez dopełniające przekaz werbalny zdjęcia, reprodukcje, rysunki, wykresy, schematy, diagramy¹². Zgromadzony w podręczniku materiał werbalny i pozawerbalny dostarcza uczniowi podstawowej, uporządkowanej problemowo wiedzy z danego przedmiotu¹³. Urzeczywistnienie funkcji informacyjnej wymaga, by podawane wiadomości przedmiotowe były poprawne merytorycznie i zgodne z aktualnym stanem wiedzy, systemowo ustrukturyzowane¹⁴, przy czym wyraźnie należy w nich odgraniczyć fakty od przypuszczeń, problemy w pełni wyjaśnione od nadal otwartych, podkreślić aktualne tendencje i możliwości badań w danej dziedzinie. Teksty w podręczniku muszą być dostosowane do możliwości intelektualnych i językowych uczniów, a jednocześnie wymagać od nich pewnego wysiłku umysłowego oraz pokonywania trudności¹⁵. Tekst zbyt prosty i oczywisty nie

Polskiej Akademii Umiejętności. Prace Komisji PAU do Oceny Podręczników Szkolnych” 2015, t. XIII, s. 62.

¹¹ Najczęściej autorzy dydaktycznych książek dla ucznia sięgają po przypisy bibliograficzne (opisy publikacji i dokumentów, z których pochodzą informacje lub cytaty), rzadziej – po przypisy rzeczowe (wyjaśnienia i komentarze do tekstów składających się na komponent informacyjny) i słownikowe (wiadomości na temat znaczenia terminów, skrótów, skrótowców, archaizmów); przypisy pełnią ważną funkcję dydaktyczno-informacyjną (mogą pomóc uczniowi w zrozumieniu tekstu głównego) i samokształceniową (odsyłają ucznia do źródeł, sprzyjają bogaceniu jego zasobu leksykalnego, zawierają wskazówki poprawnościowe, na przykład dotyczące wymowy bądź odmiany). K. GAŚIOREK, D. KRZYŻYK, H. SYNOWIEC: *Funkcje i struktura oraz język podręczników do kształcenia zawodowego. Przewodnik dla autorów i wydawców*. Warszawa 2010, s. 17.

¹² W. OKOŃ: *Funkcje i treść podręczników szkolnych...*, s. 299; por. też: K. GAŚIOREK ET AL.: *Kryteria oceny podręcznika szkolnego w aspekcie językowym. Przewodnik dla rzeczoznawców wraz ze wzorami opinii*, s. 5–17. <https://www.gov.pl/web/edukacja/wzory-opinii-podrecznikow-dla-nowych-typow-szkol> [data dostępu: 15.06.2022].

¹³ Por. „Funkcja informacyjna sprowadza się do zaznajamiania uczniów z materiałem nauczania [...]. Materiał ten powinien być uporządkowany, a forma jego przekazania przystępna, przejrzysta (m.in. przez graficznie wyodrębnione istotne elementy treści, np. definicje terminów, wskazówki poprawnościowe)”. H. SYNOWIEC: *Podręcznik w pracy lekcyjnej*. „Język Polski w Szkole dla Klas IV–VIII” 1993/1994, z. 6, s. 62.

¹⁴ Prezentowanie informacji w sposób uporządkowany ułatwi odbiorcy odnalezienie poszukiwanych informacji oraz pozwoli na strukturalizowanie ich w trakcie procesu uczenia się. Uczeń będzie mógł odwołać się do nich zarówno podczas lekcji, jak i w czasie samodzielnej pracy w domu, tworzą one bowiem „odpowiednik mentalnego katalogu, w którym każda nowa informacja zostaje opatrzona odnośnikami pozwalającymi wpisać ją w istniejący system”. Por. A. MAZURKIEWICZ: *Podręczniki. Budowa, typy i funkcje...*, s. 370.

¹⁵ I. ŻEBER-DZIKOWSKA, E. BUCHCIC: *Podręcznik w nauczaniu-uczeniu się biologii w gimnazjum*. W: *W poszukiwaniu nowoczesnej koncepcji podręcznika...*, s. 83.

wzbudzi zainteresowania adresata, do którego jest kierowany, osłabi jego uwagę i motywację. Z kolei tekst zbyt trudny (niekomunikatywny) zniechęci odbiorcę, będzie przez niego czytany selektywnie i bez pełnego zrozumienia, por. rozdział *Komunikatywność (zrozumiałość) tekstów*.

Ważne jest, by informacje w podręczniku szkolnym były podawane z uwzględnieniem podstawowych zasad nauczania, przede wszystkim zasady stopniowania trudności i zasady pogładowości. Zasada stopniowania trudności odnosi się do sposobu prezentowania treści – takiej ich organizacji, by uczeń mógł stopniowo przechodzić od zagadnień mniej skomplikowanych do tych o wyższym stopniu trudności oraz by punktem wyjścia do poznania rzeczy dotąd nieznanych były zawsze te poznane wcześniej (nową wiedzę należy łączyć z wiedzą już zdobytą i utrwaloną). Z kolei zasada pogładowości wymaga, aby tekst informacyjny był obudowany materiałami dydaktycznymi: rysunkami, fotografiami, reprodukcjami, schematami, wykresami. Mają one być dla ucznia źródłem wiedzy, ułatwiać mu zrozumienie i zapamiętanie podanych treści¹⁶.

Równie istotna w związku z oczekiwaniami współczesnej szkoły jest funkcja badawcza podręcznika, realizowana przez problemowy sposób prezentacji treści¹⁷, odpowiedni dobór materiału ikonicznego oraz komentarze, pytania i ćwiczenia do niego (z czasownikami operacyjnymi typu: *analizować, rozróżniać, oceniać*)¹⁸, a także przez polecenia i zadania, które stopniowo wdrożą dzieci i młodzież do samodzielnego rozwiązywania problemów z wykorzystaniem takich sposobów postępowania, jak obserwacje, porównania, analizy i syntezy.

Duże znaczenie funkcji badawczej wynika co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, książka dla ucznia kształci nawyk samodzielnej pracy, dzięki której możliwe jest powodzenie kształcenia ustawicznego, przyjętego za model współczesnego

¹⁶ Ilustracje wykorzystane w podręczniku mogą spełniać następujące funkcje: upogładwiająco-wzmacniającą, poznawczą i estetyczno-motywacyjną. K. GAŚIOREK ET AL.: *Kryteria oceny podręcznika szkolnego w aspekcie językowym...*, s. 15.

¹⁷ W książce dla ucznia materiał nauczania z danej dyscypliny nie może być podawany w taki sposób, by odbiorca jedynie biernie przyswajał sobie pewien zakres wiadomości. Układ materiału powinien bowiem zachęcać uczniów do samodzielnego poszukiwań, wymagać od nich wysiłku umysłowego i twórczego wkładu pracy oraz budzić zainteresowanie i zaciekawiać danym przedmiotem. Por. T. SADOŃ-OSOWIECKA: *Podręcznik geografii według wydawców, nauczycieli i uczniów a teoria dydaktyki*. W: *W poszukiwaniu nowoczesnej koncepcji podręcznika...*, s. 207.

¹⁸ Dydaktycy uznają, że np. pod ilustracją nie zawsze musi znajdować się wyczerpująca informacja odnosząca się do przedstawionego zjawiska, sytuacji, obiektu (choć ilustracja zawsze musi być podpisana). Można pod nią umieścić naprowadzające pytanie lub zadanie. Przedstawienia ikoniczne powinny być także materialną podstawą fizycznych czynności poznawczych (uczeń może wykonywać wszelkiego rodzaju manipulacje na przedmiotach przedstawionych obrazowo, prowadzące do przekształcania cech fizycznych tych przedmiotów) i logicznych (ilustracje są podstawą takich działań, jak: porównywanie, klasyfikowanie, wnioskowanie; rozwijają procesy spostrzegania oraz myślenia wyobraźniowego i pojęciowego). K. GAŚIOREK ET AL.: *Kryteria oceny podręcznika szkolnego w aspekcie językowym...*, s. 15; por. też: T. SADOŃ-OSOWIECKA: *Podręcznik geografii według wydawców, nauczycieli i uczniów...*, s. 207.

systemu oświaty. Po drugie, podręcznik przygotowuje ucznia do podejmowania własnych dociekań nad omawianym tematem, a to często wiąże się z umiejętnością dostrzegania i formułowaniu problemów istniejących w danym obszarze wiedzy¹⁹.

Podręcznik nie tylko dostarcza wiadomości na określony temat, ale pozwala także na skontrolowanie stopnia ich przyswojenia oraz na ich sfunkcjonalizowanie (kształcenie umiejętności przekładania teorii na praktykę – funkcja transformacyjna). Głównym celem nauczania, który ma się odzwierciedlać w podręczniku, nie jest bowiem zapamiętanie przez ucznia wiadomości, lecz nabycie przez niego sprawności ich stosowania w sytuacjach typowych i problemowych (operowanie zdobytą wiedzą, podejmowanie decyzji). Wcześniej niezbędne jest jednak osiągnięcie celu pośredniego – zrozumienie wiadomości²⁰.

Funkcja transformacyjna ujawnia się w sposobie prezentacji treści merytorycznych i w organizacji bloku zadaniowego. Dobrze byłoby, aby te same fakty były w podręczniku przedstawione z kilku punktów widzenia. W ten sposób stawia się ucznia przed koniecznością wartościowania zdarzeń, dokonania ich wyboru (zgodnie z określonym kryterium) i oceny. Zarówno wartościowanie zdarzeń, jak i ich ocena są umiejętnościami niezwykle trudnymi, lecz niezbędnymi w podejmowaniu decyzji. Podręcznik przez odpowiednie ujęcie informacji ma pomóc uczniowi w nabywaniu tych niełatwych umiejętności²¹.

Oznaką dobrego zrozumienia wiadomości jest umiejętność przedstawienia materiału w innej formie niż zastosowana przez autora podręcznika, przekładanie treści przedmiotowych na konkretne działania: streszczenie, interpretację, restrukturyzację, wyjaśnienie związków między elementami materiału (porównywanie) i jego ocenę według określonych kryteriów. Różnym formom reorganizacji treści nauczania mają służyć proponowane w podręczniku ćwiczenia, wymagające różnych działań i operacji myślowych²², a nie jedynie odtwarzania treści. Dobrze, jeśli zadania dydaktyczne będą zróżnicowane nie tylko pod względem wykonywanych przez ucznia operacji, ale i stopnia trudności. Operatory muszą więc precyzyjnie, jednoznacznie określać, jaką aktywność ma podjąć uczeń (działanie ucznia na poziomie zastosowania wyrażają czasowniki operacyjne typu: *zastosować, wykorzystać, rozwiązać, ocenić, zdecydować, uogólnić, przewidzieć, zaplanować*), por. rozdział *Zadania dydaktyczne – pytania i polecenia*. W projektowaniu ćwiczeń pomocna jest taksonomia celów nauczania – ich hierarchiczna klasyfikacja, która obejmuje: naśladowanie działania, odtwarzanie działania, sprawność działania w stałych warunkach, sprawność działania w zmiennych warunkach; zrozumienie wiadomości,

¹⁹ M. KUCHARSKA: *Funkcje szkolnych podręczników geografii*. W: *W poszukiwaniu nowoczesnej koncepcji podręcznika...*, s. 129.

²⁰ K. GĄSIÓREK, D. KRZYŻYK, H. SYNOWIEC: *Funkcje i struktura oraz język podręczników...*, s. 21.

²¹ M. KUCHARSKA: *Funkcje szkolnych podręczników geografii*. W: *W poszukiwaniu nowoczesnej koncepcji podręcznika...*, s. 129.

²² K. GĄSIÓREK, D. KRZYŻYK, H. SYNOWIEC: *Funkcje i struktura oraz język podręczników...*, s. 21.

ich zapamiętanie i stosowanie w sytuacjach typowych oraz w sytuacjach problemowych²³.

Ważna dla rozwoju poznawczego ucznia jest wpisana w podręcznik szkolny funkcja samokształceniowa. Podręcznik w procesie samokształcenia dzieci i młodzieży jest bowiem głównym źródłem rzetelnej, merytorycznie poprawnej wiedzy²⁴. Funkcja ta będzie dobrze realizowana wówczas, gdy uczeń – pracując z podręcznikiem – kształci umiejętności i nawyki samodzielnej pracy przez stałe i systematyczne pogłębiania przyswajanej wiedzy²⁵, rozszerza krąg swoich zainteresowań, a także uzupełnia ewentualne luki, sięgając do źródeł informacji, które wskazuje podręcznik, do instrukcji zalecających kolejność wykonywania czynności przy samodzielnym zapoznawaniu się z materiałem i utrwalaniu wiadomości. Z tą funkcją wiąże się również motywowanie ucznia do samodzielnych poszukiwań dzięki interesującym zadaniom i treściom poznawczym.

Praktyka szkolna pokazuje, że bardzo ważnym elementem pracy samokształceniowej uczniów jest korzystanie z wzorców i instrukcji postępowania. Uczeń najpierw przygląda się wzorcowo wykonanemu ćwiczeniu (np. doświadczeniu chemicznemu, rozwiązaniem zadaniu matematycznym) lub tekstom podobnym do tych, jakich się od niego oczekuje (np. zaproszeniu, rozprawce), a następnie próbuje samodzielnie wykonać zadanie. W podręczniku szkolnym powinny się więc znaleźć teksty instruktażowe, przykłady wzorcowo wykonanych prac, a przy zadaniach dydaktycznych – wzory postępowania (por. *Napisz petycję do właściwego organu władzy twojej gminy lub twojego osiedla w wybranej sprawie. Skorzystaj z poniższego wzoru*). Potrzebne są także ćwiczenia, które po pierwsze będą podporządkowane kształtowaniu uczniowskich umiejętności pozyskiwania wiedzy z różnych źródeł (por. *Skorzystaj ze strony internetowej twojej gminy. Wyszukaj wniosek o wydanie tymczasowego dowodu osobistego [...]*), a po drugie będą opatrzone szczegółowymi poleceniami, dzięki którym uczeń samodzielnie dojdzie do wiedzy (por. *W razie wątpliwości skorzystaj ze słownika ortograficznego*). Równie istotne jest to, aby przekazywana wiedza przedmiotowa stała się punktem wyjścia dla samodzielnych poszukiwań źródeł jej pogłębiania. Służyć temu celowi mogą m.in. zamieszczone na końcu rozdziałów podręcznika zestawienia bibliograficzne i / lub wykazy proponowanych uczniom filmów, spektakli teatralnych, wystaw itp. (np. sygnalizowane nagłówkami: „Jeśli chcesz wiedzieć więcej...”, „Warto przeczytać, warto obejrzeć...”).

²³ IBIDEM.

²⁴ Tego źródła wiedzy nie zastąpią zasoby internetu. Uczeń może szukać wiadomości przedmiotowych w sieci, ale muszą to być jednak zasoby zweryfikowane przez autora podręcznika i / lub nauczyciela. Oprócz wielu wartościowych materiałów napisanych poprawną polszczyzną w internecie zamieszczane są bowiem informacje nieprawdziwe, błędne, niezaweryfikowane przez specjalistów z danej dziedziny. Współczesna szkoła powinna zatem uczyć dzieci i młodzież krytycznej postawy wobec treści publikowanych w internecie, ostrożności w powoływaniu się na znalezione tam informacje.

²⁵ Por. C. KUPISIEWICZ: *Podstawy dydaktyki ogólnej...*, s. 107.

Nie można też zapominać o wychowawczym aspekcie funkcji samokształceniowej. Książka szkolna ma dostarczać dzieciom i młodzieży wzorców etycznych zachowań przez kształtowanie pożądanych postaw i systemów wartości. Te z kolei mogą zostać uwewnętrznione na drodze autorefleksji ucznia nad swoimi decyzjami i wyborami. Pretekstem do uczniowskiej introspekcji stać się powinny samodzielnie wykonywane zadania (np. inicjowane czasownikami operacyjnymi *oceni, uzasadnij*)²⁶.

Zadaniem podręcznika szkolnego jest nie tylko zachęcanie odbiorcy do samodzielnego zdobywania wiedzy, ale także motywowanie do samodzielnego jej pogłębiania, czyli rozbudzanie w uczniu zainteresowania przedmiotem, rozwijanie nawyków sprzyjających samodzielnej pracy (funkcja motywacyjna). Tekst informacyjny i zadania dydaktyczne powinny być tak zaplanowane, by sprzyjały wzbudzeniu ciekawości uczniów, skłaniały ich do obserwacji różnego typu zjawisk charakterystycznych dla danej dziedziny wiedzy, a także do zdobywania wiadomości i kształcenia umiejętności oraz do rozwiązywania problemów. Jednym z czynników mających wpływ na realizację funkcji motywacyjnej jest również wybrany przez autora książki dydaktycznej model interakcji. Warto wykorzystać w podręczniku elementy stylu dialogowego – dzięki tej strategii komunikacyjnej przekaz wiadomości będzie dla ucznia atrakcyjniejszy i przede wszystkim zaangażuje go emocjonalnie. Wpłynie też pozytywnie na postawę ucznia, zmianę jego nastawienia z „muszę” na „chcę”²⁷, por. rozdział *Dialogowość w książkach dla ucznia*.

Aby podręcznik dobrze pełnił funkcję motywacyjną i kształtował u uczniów pozytywne nastawienie do nauki danego przedmiotu, muszą się w nim także znaleźć ciekawe materiały podstawowe i obudowujące. Korzystne zatem będzie włączenie do książki szkolnej tekstów odpowiadających uczniowskim zainteresowaniom oraz zamieszczenie w bloku zadaniowym takich ćwiczeń, które wymagają podjęcia różnych rodzajów aktywności myślowej i językowej (nadawczej i odbiorczej: mówienia, pisanie, czytania, słuchania). Dobrze, aby w książce dla ucznia znalazły się też interesujące informacje ponadprogramowe (partie tekstu opatrzone nagłówkami typu: „Ciekawe”, „A to ciekawe!”, „Ciekawostki”, „Czy wiesz, że...”), wskazówki dotyczące korzystania z dodatkowych źródeł (np. słowników, encyklopedii, poradników, opracowań, wartościowych stron internetowych) i lektur uzupełniających, a także starannie opracowane przypisy rzeczowe, słownikowe, bibliograficzne. Uczeń musi mieć świadomość, że podręcznik ma mu służyć nie tylko na lekcji, ale również w domu, stanowić pomoc przy odrabianiu zadań i poszerzaniu wiedzy²⁸. Nie bez znaczenia dla realizacji funkcji motywacyjnej jest komponent ikoniczno-edytorski. Różne typy komunikatów wizualnych (ilustracje,

²⁶ A. MAZURKIEWICZ: *Podręczniki. Budowa, typy i funkcje...*, s. 372.

²⁷ Por. J. NOCOŃ: *Podręcznik szkolny w dyskursie dydaktycznym – tradycja i zmiana*. Opole 2009, s. 184–188.

²⁸ *IBIDEM*.

rysunki, zdjęcia, diagramy, schematy) przyciągają bowiem uwagę ucznia i zwiększają jego zainteresowanie przedstawionymi werbalnie treściami.

Uczniom trzeba dać także możliwość autokontroli i samooceny stopnia przyswojenia materiału zawartego w podręczniku. To zadanie wiąże się z funkcją kontrolno-oceniającą, która ujawnia się w tekście poprzez wyraziste podsumowania rozdziałów, powtórzenia (syntezy) materiału, nawiązania, odniesienia do wcześniejszych informacji (z odnośnikami do odpowiednich stron), stawiane pytania, a ponadto zadania i testy sprawdzające z kluczem odpowiedzi. Dzięki dobrze realizowanej w podręczniku funkcji kontrolno-oceniającej uczeń zyskuje możliwość sprawdzenia i oceny ilości oraz jakości zdobytej wiedzy, a także wykształconych umiejętności. Dostrzega również ewentualne błędy oraz luki w swoich wiadomościach i rozwija umiejętność krytycznej samooceny.

Omówione z dydaktycznego punktu widzenia funkcje podręcznika odzwierciedlają się w językowej i stylowej warstwie tekstu. Nie sposób więc oddzielić dydaktycznych zadań podręcznika szkolnego i jego aspektu merytorycznego od języka i stylu.